

УДК 347.121.2

Софія Попова,*аспірант кафедри цивільного права та процесу
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ

Стаття присвячена визначенню поняття особистих немайнових прав юридичних осіб, дослідженню їхніх характерних рис та особливостей. Окремим завданням статті є дослідження особистих немайнових прав юридичних осіб порівняно з відповідними правами фізичних осіб. Автором проаналізовано положення про особисті немайнові права юридичних осіб у чинних та попередніх редакціях нормативно-правових актів.

Ключові слова: права юридичних осіб, особисті немайнові права, ознаки особистих немайнових прав, немайнова сфера, немайнові блага.

Постановка проблеми. Динаміка розвитку ринкових відносин в Україні за часів незалежності об'єктивно зумовила зростання значення інституту юридичної особи в цивільних відносинах. Роль такої особи як правової категорії полягає в тому, що вона є формою існування організацій як колективних суб'єктів права. Більшість із них набуває статусу суб'єкта права саме через визнання за ними прав юридичної особи, і з ускладненням суспільних взаємозв'язків їх значення постійно зростає. Вплив діяльності юридичних осіб на економіку держави має вагомий значення у розвитку майнових прав цих осіб. Проте, як наслідок, це приводить до активної реалізації ними своїх немайнових прав. Законодавча неврегульованість, недосконалість формулювань положень нормативно-правових актів, наявність колізій у зазначеній сфері зумовлює державу забезпечити законодавче регулювання не лише майнової, але й немайнової сфер.

Із прийняттям у 2003 році Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [1] вперше на кодифікаційному рівні були закріплені особисті немайнові права як фізичних, так і юридичних осіб, що є значним внеском у процес вдосконалення цивільного законодавства, приведення його у відповідність до міжнародних стандартів.

Характерною рисою ЦК України є також те, що ним підкреслюється значення у суспільстві приватної особи – як фізичної, так і юридичної. Ця ідея пронизує всі інститути, що входять до його складу, знайшовши своє відображення у структурі Кодексу, який закріплює норми приватного права, втілюючи юридичний порядок, що ґрунтується на принципі свободи людини.

У своєму житті людина пов'язана різноманітними суспільними відносинами з такими ж, як і вона, рівними та незалежними суб'єктами. Виходячи із положення, юридичні особи мають не лише всі майнові права, як, у принципі, і фізичні особи, за винятком тих прав, необхідною умовою яких є природні властивості людини, а й особисті немайнові права [2, с. 590]. Проте, якщо фізичним особам у ЦК України було присвячено Книгу другу «Особисті немайнові права фізичних осіб», то юридичним – лише 94 статтю «Особисті немайнові права юридичних осіб». Виходячи з цього юридичні особи наділяються особистими немайновими правами, але без чіткого регламентування їх поняття та ознак, видів, порядку здійснення і захисту.

Аналіз останніх досліджень. Рівень наукових розробок цієї теми є недосконалим у зв'язку з недостатнім нормативним регулюванням. Окремі аспекти особистих немайнових прав досліджували такі правники, як М. Л. Нохрина, М. М. Агарков, В. С. Толстой, М. М. Малєйна, Л. О. Красавчикова, Р. О. Стефанчук, С. О. Сліпченко, О. В. Кохановська, Н. О. Давидова, зокрема, специфіку особистих немайнових прав юридичних осіб вивчали Л. В. Федюк, Ж. В. Нор, Т. П. Карнаух, Н. В. Козлова. Проте зазначені дослідження стосувалися генези особистих немайнових прав, їх поняття, ознак і системи. Крім того, бурхливий розвиток науки цивільного права у сфері особистих немайнових прав подекуди виходить за межі традиційних уявлень, що закладалися у цей інститут. Вітчизняні науковці зосередили увагу на вивченні комерційного складника особистих немайнових прав, поширення їх на інших учасників цивільних правовідносин, розширення

сфери розуміння та застосування цих прав, формулювання суміжних правових категорій та конструкцій [3, с. 22]. Однак поза увагою залишаються загальні положення про порядок здійснення особистих немайнових прав юридичних осіб, їх межі, система способів захисту та інші.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи те, що інститут юридичної особи від самого початку ґрунтувався на самостійності даного об'єднання і неможливості його зведення до простої сукупності учасників і вкладеного ними майна, сфера його діяльності загалом зосереджувалася на реалізації майнових прав. Навіть у положеннях Цивільного кодексу Української РСР (далі – ЦК УРСР) увага зосереджувалася на тому, що юридичною особою є утворення з відокремленим майном, яким вона відповідає за зобов'язаннями [4]. У цьому нормативно-правовому акті як окрема категорія вже виділялися особисті немайнові права юридичної особи. Варто погодитися з твердженням про те, що особисті немайнові права в об'єктивному сенсі також становлять комплексний правовий інститут, який включає в себе норми різних галузей права [5, с. 10]. Основою для цього правового інституту є Конституція України, яка для початку встановлює права людини і громадянина, а крім цього, вказує на можливість об'єднання у політичні партії, громадські організації, здійснення підприємницької діяльності. Під час розгляду сучасної концепції особистих немайнових прав привертає увагу різноманіття правових явищ, які згадуються у її контексті. Зокрема, це категорії «особисті потреби», «особисте немайнове (нематеріальне) благо», «особистий інтерес немайнового характеру» та «особисте немайнове право», які є взаємопов'язаними і сукупно зумовлюють сучасне цілісне сприйняття такого правового явища, як особисті немайнові права [6, с. 197]. У свою чергу, і ЦК УРСР, і ЦК України закріпив за юридичними особами набуття саме особистих немайнових прав. Ці права є передумовою забезпечення свободи вибору місцезнаходження, свободи власності, свободи договору, свободи підприємництва, свободи вибору діяльності тощо. Однак для того, щоб визначити, що таке особисті немайнові права юридичної особи, потрібно акцентувати увагу на тому, що є юридичною особою, і виділити, чим особисті немайнові права юридичних осіб відрізняються від прав осіб фізичних.

Відповідно до ст. 80 ЦК України юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку. Отже, у законодавстві головне значення надається юридичній особі як організації, хоча поняття останньої ЦК України не містить.

Під терміном «організація», що використовується у вищезгаданому акті, мається на увазі певним чином сформована структура, яка може створюватися об'єднанням осіб, капіталів, рішенням відповідних органів управління з певною метою – стати учасником цивільного обороту. При цьому організація, яка об'єднує окремі особи в єдину групу, необхідна, оскільки без цього неможливий її виступ зовні як єдності [7, с. 142]. Таким чином, розкривається основна ознака юридичної особи – організаційна єдність, яку можна охарактеризувати як сукупність прав, які визначають межі діяльності юридичної особи – самостійного суб'єкта цивільних відносин, який завдяки об'єднанню учасників реалізує права, надані йому законом і зазначені в установчих документах, для досягнення конкретної мети, що поєднується з встановленням структурних і функціональних зв'язків між учасниками.

Відповідно, беззаперечною ознакою особистих немайнових прав юридичної особи є їх здійснення юридичними особами як *індивідуальними суб'єктами*. На відміну від Цивільних кодексів Російської Федерації чи Казахстану, українські цивілісти дотримуються принципу загальної або універсальної правоздатності юридичних осіб. Цивільні права та обов'язки юридичних осіб виникають із різних підстав, насамперед із договорів. Проте моментом виникнення у юридичної особи правосуб'єктності є її створення, яким, у свою чергу, є момент її державної реєстрації. Із цього часу така особа має своє найменування, яке надалі виступає засобом індивідуалізації цієї організації в цивільному обороті. Часто індивідуалізація конкретної юридичної особи і результатів її діяльності одночасно здійснюється за кількома напрямками з використанням певної сукупності засобів індивідуалізації, може розроблятися свій фірмовий стиль. Юридичні особи одного виду і спрямування мають відрізнятися між собою більшою мірою, і для цього їм потрібні такі спеціальні ознаки, які б давали можливість оцінити результати діяльності та створити високі показники, що формуються під впливом економічного обороту, появи нових технологій та ініціативи засновників [8, с. 67].

Для того, щоб юридична особа могла вільно здійснювати свої права, необхідна хоча б мовчазна згода інших учасників цивільно-правових відносин. Тобто особисті немайнові права юридичних осіб мають визнаватися іншими особами. Це вказує на абсолютне право юридичної особи, якому кореспондує відповідний абсолютний суб'єктивний обов'язок невизначеного кола осіб.

Тому *абсолютність* є другою ознакою особистих немайнових прав юридичних осіб.

Варто зазначити, що особисті немайнові права юридичних осіб хоч і є абсолютними, однак мають «негативний» характер. Їх зміст зводиться до можливості вимагати дотримання зобов'язаними особами встановленої законом заборони. Змістом таких прав не охоплюється можливість здійснення активних дій уповноваженою чи зобов'язаною особою [9, с. 121]. Це забезпечує порозуміння щодо їх здійснення між власне юридичною особою і будь-якими третіми особами, адже практичність абсолютних праввідносин полягає в тому, що у разі порушення абсолютного права міри захисту і відповідальності можуть бути застосовані до будь-якого порушника [10, с. 26].

Особисте немайнове право має визнаватися за юридичною особою як за носієм відповідного особистого немайнового блага, тобто мати юридичний стан прикріпленості нематеріального об'єкта до суб'єкта через визначення відповідного правового статусу такої особи [11, с. 104]. Права суб'єкта суспільних відносин у структурі правового статусу – це формально визначені та юридично гарантовані можливості користуватися соціальними благами і реалізовувати суб'єктивні інтереси [12, с. 40]. Після реалізації свого права на об'єднання шляхом вільного волевиявлення певна група осіб стає незалежним до них утворенням – юридичною особою, яка згідно із законом наділяється такими ж правами, як ці особи поодиночі, але здійснює їх як рівноправний суб'єкт. Визначені права відтепер формують її правовий статус та йменуються особистими, оскільки вони є нероздільними з цією юридичною особою, без них вона не вступить у цивільно-правові відносини. Це дозволяє нам виділити третю ознаку особистих немайнових прав юридичних осіб – *невіддільність*.

До четвертої ознаки ми можемо віднести *невичерпність*. Як зазначалося вище, перелік особистих немайнових прав не може бути вичерпним у зв'язку з тим, що глобалізаційні процеси, інтеграція до Євросоюзу, розвиток міжнародного ринку так чи інакше залучають юридичних осіб до нових сфер економіки, включають їх у нові проекти, у зв'язку з чим наділяють їх комплексом прав, які видозмінюються і потребують законодавчого дозволу на здійснення цих прав. Якщо ж залишити перелік особистих немайнових прав незакінченим, то такий хід регулятора запровадить підстави для розвитку вітчизняного цивільного законодавства. Цивільно-правові договори у такому разі слугуватимуть джерелом походження новел

цивільного законодавства, які в ньому не закріплені, однак можуть бути застосовані, адже вони не суперечитимуть останньому, і, виходячи з цієї тези, свої цивільні права та обов'язки особа здійснює у межах, наданих їй договором або законом.

Ще однією ознакою особистих немайнових прав юридичних осіб, які відрізняють їх від прав фізичних осіб, є *специфічність їх виникнення і припинення*. Варто зазначити, що особисті немайнові права фізичних осіб нерозривно пов'язані з особою їх носія і вона не може бути позбавлена цих прав, не може відмовитися від них, володіючи ними довільно (ч.ч. 3, 4 ст. 270 ЦК України). Немає підстав говорити і про їх відчуження.

У юридичної особи її особисті немайнові права виникають з моменту її створення. На відміну від юридичних осіб приватного права, юридичні особи публічного права створюються розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування і можуть мати лише такі особисті немайнові права, які відповідають повноваженням цієї юридичної особи.

Якщо говорити про право на діяльність, то юридична особа може займатися будь-якими її видами, що не заборонені законом. Проте певні види юридичних осіб наділені спеціальною правоздатністю і можуть здійснювати лише ті види діяльності, вичерпний перелік яких зазначений у їхніх установчих документах. Разом із тим юридичні особи можуть бути обмежені у здійсненні певної діяльності за порушення антимонопольного законодавства.

Щодо припинення, то юридична особа припиняється в результаті реорганізації (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або ліквідації. Відповідно, її особисті немайнові права припиняються разом із нею або переходять до правонаступника. Крім цього, є особлива група немайнових прав, які здебільшого виникають непомітно, діють постійно, не можуть бути припинені на підставі правочинів або інших юридичних дій. До таких прав можна віднести право на ділову репутацію, право на зв'язки, право на конкуренцію.

У своїй монографії «Особисті немайнові права юридичних осіб» Л. В. Федюк, досліджуючи поняття особистих немайнових прав юридичних осіб, взяла за основу розмежування категорій «права» та «блага» і визначила особисте немайнове право юридичної особи як абсолютне суб'єктивне нееконімічне право кожної юридичної особи, яке є невіддільним від неї та індивідуалізує

її, що діє з моменту створення і до припинення особи [13, с. 95–114]. Погоджуючись із запропонованою дефініцією, можемо стверджувати, що незалежно від припинення юридичної особи її окремі права продовжують існувати в тих справах, які були започатковані і не завершені нею, наприклад, право на таємницю кореспонденції [14, с. 296]. На додаток до цього, відповідно до ст. 5 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади», Міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, щодо яких набрав чинності акт Президента України про їх припинення, продовжують здійснювати повноваження та функції у визначених сферах компетенції до завершення здійснення заходів з утворення міністерства, іншого центрального органу виконавчої влади, до якого переходять повноваження та функції міністерства, іншого центрального органу виконавчої влади, що припиняється, та можливості забезпечення здійснення ним цих функцій і повноважень, про що видається відповідний акт Кабінету Міністрів України [15]. Тобто наявність особистих немайнових прав у цих осіб не залежить від припинення існування їх носія розпорядчим актом.

Поза тим, в особистих немайнових правовідносинах з оборотоздатними об'єктами, крім особистої немайнової (особистих немайнових прав), існує майновий складник – це право на використання нематеріального об'єкта та право надавати згоду на його використання третіми особами [16, с. 8]. Тому спроба наділити особисті немайнові права юридичної особи такою ознакою, як *наявність економічного змісту*, є цілком виправданою.

Висновки.

Інститут юридичної особи займає особливе місце у цивільному праві України. У зв'язку зі стрімким розвитком ринкових відносин і переважною участю у них саме юридичних осіб вивчення нових положень і відстеження не закріплених у законодавстві, але вже ustalених правил, є беззаперечною метою подальших наукових досліджень.

Регулювання особистих немайнових прав юридичних осіб як категорії має містити ряд незалежних норм без прив'язки до прав фізичних осіб (як це викладено у Цивільному кодексі України). За своїми специфічними ознаками особисті немайнові права перших чітко і виправдано відрізняються від відповідних прав останніх. Тому визначення поняття особистих немайнових прав юридичних осіб здійснювалося нами саме за їх характерними ознаками.

Вважаємо, що особисті немайнові права юридичних осіб – це абсолютні суб'єктивні невіддільні права, які мають специфічні підстави виникнення і припинення, які спрямовані на задоволення як немайнового, так і майнового інтересу, не обмежуються виключним переліком та можуть набувати економічного змісту і які індивідуалізують суб'єкта цивільно-правових відносин як організацію.

Із цього випливає, що ознаками особистих немайнових прав юридичної особи є:

- 1) абсолютність;
- 2) невіддільність;
- 3) наявність специфічних підстав виникнення і припинення;
- 4) спрямованість на задоволення майнового і немайнового інтересу;
- 5) невичерпність;
- 6) набуття економічного змісту;
- 7) індивідуалізація.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
2. Цивільне право України. Загальна частина: підручник / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданика. – 4-те вид., стереотипне. – К.: Юрінком Інтер, 2014. – 976 с.
3. Стефанчук Р. О. До питання створення цивільного немайнового права // Актуальні проблеми приватного права: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 94-й річниці з дня народження д-ра юрид. наук, проф. чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (Харків, 19 лют. 2016 р.). – Х.: Право, 2016. – С. 20-22.
4. Цивільний кодекс Української РСР від 18.07.1963 № 1540-VI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1540-06>.
5. Толстой В. С. Личные неимущественные правоотношения / В. С. Толстой. – Изд-во АПП ППРО, Москва. – 2009. – 216 с.
6. Пунда О. О. Поняття особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування людини / О. О. Пунда. // Актуальні проблеми держави і права. – 2014. – С. 197–204.
7. Цивільне право: підручник: у 2-х т. / за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасиво-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – 2-ге вид., переробл. та допов. – Х.: Право, 2014. – Т. 1. – 656 с.
8. Федюк Л. В. Засоби індивідуалізації юридичної особи / Л. В. Федюк // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2013. – № 5. – С. 67-72. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2013_5_16.
9. Гуменюк О. І. Класифікація особистих немайнових прав учасників цивільних правовідносин / О. І. Гуменюк // Університетські наукові записки. – 2008. – № 3. – С. 119-123.

10. Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав : монографія / М. О. Стефанчук. – К. : КНТ, 2008. – 184 с.

11. Шишка О. Р. Особисті немайнові права за ЦК України: що це? // Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав : матеріали «круглого столу», присвяч. пам'яті проф. Чингізхана Нуфатовича Азімова (м. Харків, 18 грудня 2015 р.); Нац. юрид. Ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Х.: ..., 2016. – С. 103-108.

12. Теорія держави і права: Академічний курс : підручник / Н. М. Онищенко, О. В. Зайчук. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.

13. Федюк Л. В. Особисті немайнові права юридичних осіб : монографія / Л. В. Федюк. – Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2013. – 500 с.

14. Попова С. О. Ознаки особистих немайнових прав юридичних осіб. Проблеми подальшого вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. Ч. Н. Азімова (Харків, 21 груд. 2017 р.); Нац. юрид. Ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2017. – С. 293-296.

15. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17.03.2011 № 3166-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3166-17>.

16. Сліпченко С. О. Механізм правового регулювання особистих немайнових відносин з оборотоздатними об'єктами : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес сімейне право міжнародне приватне право» / С. О. Сліпченко ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2014. – 44 с.

Статья посвящена определению понятия личных неимущественных прав юридических лиц, исследованию их характерных черт и особенностей. Отдельной задачей статьи является исследование личных неимущественных прав юридических лиц в сравнении с соответствующими правами физических лиц. Автором проанализированы положения о личных неимущественных правах юридических лиц в действующих и предыдущих редакциях нормативно-правовых актов.

Ключевые слова: права юридических лиц, личные неимущественные права, признаки личных неимущественных прав, неимущественная сфера, неимущественные блага.

The article is devoted to the definition of the concept of personal non-property rights of entities, the study of their characteristic features and peculiarities. A separate task of the article is the research of personal non-property rights of entities in comparison with appropriate rights of individuals. The author analyzes the provisions on personal non-property rights of entities in current and previous edition of the normative-legal acts.

Key words: rights of entities, personal non-property rights, features of personal non-property rights, non-property sphere, non-property benefits.

